

RECENZJA KSIĄŻKI JANUSZA MARIAŃSKIEGO „GODNOŚĆ LUDZKA A PRACA. SZKICE ZE SPOŁECZNEGO NAUCZANIA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO”

Lublin 2022

ISBN 978-83-934625-6-8

Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium, ss. 220

Waldemar Furmanek

ORCID: 0000-0002-1032-4266

Uniwersytet Rzeszowski

adres e-mail: furmanek@ur.edu.pl

Wstęp

W wielości tekstów naukowych z zakresu pedagogiki czasem trudno jest odnaleźć ten, który trafia bezpośrednio w nasze zainteresowania. Dzięki jednak temu, że autorzy wielu prac charakteryzują się zdolnością odczuwania stanów psychicznych innych osób, umiejętnością przyjęcia ich sposobu myślenia, a także zdolnością do spojrzenia z ich perspektywy na rzeczywistość, mamy możliwość uzyskania względnie szybko szansy na poznanie nowych dzieł. Takim to sposobem otrzymałem przesyłkę z książką Janusza Mariańskiego *Godność ludzka a praca*. W jej tytule są dwie kategorie, z którymi zmagam się przez kilka ostatnich lat. W wydanych publikacjach wychodzę z założenia, które przyjmuje także J. Mariański, iż „pomiędzy pracą a godnością zachodzą wzajemne powiązania, to znaczy, jedno warunkuje drugie, a zarazem jedno nie może istnieć bez drugiego” (2022, s. 24). Konsekwencją jest to, że praca ma swoją wielowymiarową wartość. Jest szczególną wartością, kategorią teorii wartości. W tym ma wartość moralną dlatego, że ten, kto ją spełnia, jest **osobą**. Jeżeli praca jest wartością moralną, to z tego wynika: „a) w wymiarze indywidualnym imperatyw etyczny

należnego jej wykonania; b) w wymiarze społecznym dążenie do tworzenia takich form organizacji życia, który odpowiada godności ludzkiej, zabezpiecza jej podmiotowość we wszystkich aspektach podejmowanej działalności” (Fel 2000, s. 34).

Istotne jest to, że praca pomaga człowiekowi potwierdzić swoją wartość. W środowisku pracy człowiek ujawnia swoje kompetencje i postawy. Człowiek staje się właściwym gospodarzem warsztatu pracy, procesu pracy, wytworów pracy i podziału owoców pracy. „Gotów jest do wyrzeczenia, gdy tylko czuje się prawdziwym współgospodarzem i ma wpływ na sprawiedliwy podział tego, co zdołano razem wytworzyć” (Mariański 2022, s. 89).

Prymat człowieka nad pracą

Prymat człowieka nad pracą jest istotnie znaczącym paradygmatem humanistycznej pedagogiki pracy. Jego akceptacja oznacza konieczność uwzględnienia w badaniach **homocentrycznego względu badań**. W rzeczywistości oznacza to przyjęcie prymatu konstytutywnych cech człowieka nad pracą, w tym także **prymat godności człowieka nad pracą**.

Wiąże się z nim także stwierdzenie, że *praca jest dla człowieka, a nie człowiek dla pracy*. Prowadzi to do potrzeby dookreślenia naszego stanowiska co do istoty człowieka. Wszak nie da się zrozumieć istoty pracy ludzkiej bez jakiegoś rozumienia człowieka. I odwrotnie, nie da się zrozumieć człowieka bez rozumienia jego pracy. Inaczej mówiąc, rozumienie sensu ludzkiej pracy (krótko mówimy rozumienie pracy) wymaga rozumienia człowieka i odwrotnie zrozumieć człowieka można wyłącznie przez pryzmat rozumienia jego pracy.

Personalistyczny (humanistyczny) opis pracy osoby ludzkiej – w odróżnieniu od mechanicznego ujęcia pracy¹ – obejmuje:

- podkreślenie autonomii człowieka ujawnione w jej postępowaniach (wszak praca jest splotem postępowania),
- eksponowanie konstytutywnych cech osoby ludzkiej (godności, wolności, odpowiedzialności pracującego człowieka),
- traktowanie człowieka jak współuczestnika procesów stworzenia (postrzeganie człowieka jako partnera Boga),

¹ Katalog właściwości pracy w ujęciu mechanistycznym obejmuje: zachowania człowieka wobec świata, niewystarczalność człowieka jako motyw pracy, dążenia człowieka do podporządkowania sobie świata, pośrednie zaspokajanie potrzeb człowieka, przeciwstawność jej parametrów: trud – łatwość, konieczność – wolność, cierpienie – radość; wytwórczy charakter pracy.

- uświadomienie tego, że praca jest drogą do doskonalenia siebie samego jako twórcy pracy,
- uznanie pracy za czyn dobrowolny, wynikający ze świadomości i wolności człowieka,
- uznanie pracy za źródło wartości ważnych w życiu człowieka i ważnych dla jego dalszego rozwoju.

Zauważmy, że to, jak rozumieć będziemy potrzebę pedagogiki pracy, zależy w pewnym ideowym sensie od tego, czy uznamy nauki pedagogiczne za społeczne, czy humanistyczne. Obecnie przyjmujemy, że pedagogika jako system nauk należy do nauk społecznych. Zajmuje się rozwojem i zmianami mechanizmów, które budują określone modele społeczeństwa odpowiadające wyzwaniom cywilizacji i kultury. A w konsekwencji z tym nauki te ‘konstruują system edukacji’ oraz proponują rozwiązania dotyczące wychowania człowieka, tak aby zabezpieczyć go przed wykluczeniem społecznym, kulturowym i cywilizacyjnym.

Pojęcia: *godność*, *godność człowieka*, *godność osoby*, *godność w relacji do człowieczeństwa* są obecne w wielorakich opracowaniach z zakresu aksjologii i pedagogiki, w tym w zakresie problematyki humanistycznej pedagogiki pracy.

Kategorią naukową jaką jest **godność człowieka** interesują się obok teologów, filozofowie człowieka (Bronk, 2010) antropolodzy, a także etycy i badacze moralności (Ossowska, 1983), socjologowie, prawnicy (Mazurek, 1995), psychologowie (Kozielecki, 1977) i pedagodzy (Furmanek, 2011). Liczne opracowania wskazują na to, że jest to kategoria szczególna. W związku z tym odnotować należy każdą publikację, która podejmuje taką problematykę w kontekście pracy człowieka.

Wszak kategoria *praca* jest równie znaczącą kategorią wielorakich dyscyplin naukowych. Jak pisał Jan Paweł II: „Współczesna problematyka ludzkiej pracy (czy zresztą tylko współczesna?) ostatecznie sprowadza się – niech mi to darują wszyscy specjaliści – nie do techniki i nawet nie do ekonomii, ale do jednej podstawowej kategorii: jest to kategoria godności pracy – czyli godności człowieka. I ekonomia, i technika, i tyle innych specjalizacji czy dyscyplin swoją rację bytu czerpią z tej jednej podstawowej kategorii. Jeśli nie czerpią jej stąd, jeśli kształtują się poza godnością ludzkiej pracy, poza godnością człowieka pracy, są błędne, a mogą być nawet szkodliwe, jeśli są przeciw człowiekowi” (Jan Paweł II, 1979a).

Z zadowoleniem odnotować należy fakt, że wybitny badacz i autor licznych publikacji Książd Professor J. Mariański², nie zwalniając tempa swoich prac, przedstawia nową monografię łączącą problematykę godności i pracy.

W niniejszym opracowaniu podejmuję refleksję nad problematyką relacji systemu **człowiek – praca – godność** ukierunkowaną treścią poszczególnych rozdziałów wspomnianej monografii.

Refleksje o znaczeniu godności

Rozdział I: *Godność ludzka jako wartość fundamentalna w nauczaniu społecznym Kościoła katolickiego.*

Znaczenie zarówno pracy, jak i godności w literaturze naukowej jest ukazywane w kontekście innych wartości konstytuujących człowieka. *Zawsze* jednak wskazuje się na to, że godność jest perłą w koronie wartości człowieka. Na przykład godność ściśle wiąże się z wolnością. O godności i wielkości człowieka świadczy jego wolność. Mówili to już twórcy humanizmu (renesansu) w tym np. Giovanni Pico della Mirandola (2010), wskazujący, że *godność każdego człowieka może być rozpatrywana w dwóch aspektach: naturalnym i nadprzyrodzonym*. Jak pisze Piwowarski: „W aspekcie naturalnym godność wyraża zdolność człowieka do wolnego i świadomego działania, do rozwoju intelektualnego i moralnego. W wymiarze nadprzyrodzonym godność odsłania uczestnictwo człowieka w rzeczywistości transcendentnej, w życiu Osób Bożych” (1993, s. 55). Jest to podstawą wyróżnienia godności osobowej i godności osobowościowej.

Maria Straś-Romanowska w definiowaniu godności wyróżnia trzy aspekty. Po pierwsze, godność jest faktem przyrodzonym, atrybutem człowieka, nierelatywnym i niezbywalnym. Opisuje ona osobę jako istotę rozumną i wolną, zdolną do rozróżniania dobra i zła; świadomą celów swoich postępowań. Po drugie, godność to szlachetność charakteru. Jest efektem samodoskonalenia. Jej miarą jest zdolność do wykorzystywania własnego potencjału osobowego. Po trzecie, godność uzewnętrznia się w sytuacjach społecznych, jako godność tytułarna (nadana) w uznaniu wysokiej oceny wyników postępowań, starań, wysiłków woli (2013, s. 57).

² Książd J. Mariański: socjolog specjalizujący się w socjologii moralności i socjologii religii, profesor nauk humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

Zauważmy, że godność ludzka w **znaczeniu ontycznym** jest niemożliwa do utracenia i w jednakowej mierze przysługuje każdemu człowiekowi. Jest wartością przyrodzoną, niezbywalną, niepodważalną i autonomiczną. Natomiast **godność w znaczeniu moralnym** ma różne stopnie i można ją utracić (Furmanek, 2020).

Zdaniem J. Mariańskiego „wyróżnić można następujące typy (rodzaje) godności:

- a) godność oparta na zdolnościach typowych dla rozwiniętej osoby. Przykładowo, samoświadomość, zdolność do samostanowienia;
- b) oparta na doskonałości moralnej jej podmiotu;
- c) oparta na tym, jak inni traktują i postrzegają jej podmiot (tzw. dobre imię);
- d) oparta na postawie wobec innych (coś pomiędzy zarozumiałstwem a służalczością);
- e) godność będąca korelatem warunków życia, powstających niezależnie od ludzkiej woli (np. postępowania w czasie katastrofy naturalnej; postępowania w obozach koncentracyjnych);
- f) godność pełnionego urzędu;
- g) godność określonej roli społecznej lub wykonywanego zawodu;
- h) godność oparta na poczuciu własnej wartości;
- i) godność w znaczeniu własnego nazwiska;
- j) godność przypisywana nie tylko człowiekowi, ale także zwierzętom” (Mariański 2022, s. 23).

Te typy godności – pisze J. Mariański – są pochodną warunków życia i pełnionych ról przez człowieka. Dlatego ma także sens wyróżnienie i wskazanie na ich swoistość form godności z uwagi na płeć czy wiek (Furmanek, 2020). Poszczególne formy godności osobowościowej „mają charakter względny. Są nabywane i tracone; są realizowane w różnym stopniu w zależności od rozmaitych uwarunkowań” (Mariański 2022, s. 23). Wiązą się z godnością wszystkie pozostałe wartości. Budowana w ten sposób przestrzeń aksjologiczna w centrum umieszcza godność w jej wielorakich formach (Furmanek, 2020).

Godność pracy ludzkiej nie może być oderwana od godności człowieka. Godność pracującego człowieka wypływa z faktu, że jej twórcą jest człowiek. To jego rozumność, wolność, odpowiedzialność określają sferę zjawisk warunkujących istotę i sens ludzkiej pracy. W znaczeniu podmiotowym praca jest działalnością osoby oraz jako nieprzechodnia, pozostaje w podmiocie. Przez pracę ludzką człowiek nie tylko przekształca przyrodę dla zaspokojenia swoich potrzeb, ale

także *urzeczywistnia siebie i poniekąd bardziej staje się człowiekiem* (Jan Paweł II, 1981).

Istota godności w nauczaniu Kościoła

Rozdział II: *Godność pracy i człowieka pracującego w świetle nauczania Kościoła katolickiego*

Problem godności człowieka nie sprowadza się jedynie do płaszczyzny wiary. Jest ono – jak mówi Papież – „dostępne także dla rozumu naturalnego, który różni prawdę i fałsz, dobro i zło oraz uznaje wolność za podstawowy warunek ludzkiego bytowania” (Czajkowski, 1983, s. 50). Jak dalej pisał Jan Paweł II: „Każdy byt ludzki posiada godność, która niezależnie od tego, że osoba istnieje zawsze w konkretnym kontekście społecznym i historycznym nigdy nie może być umiejscowiona, okaleczona lub zniszczona, lecz przeciwnie powinna być uszanowana i chroniona [...]. Wszelako zawsze i wszędzie człowiek jest zawsze człowiekiem w pełni swego ludzkiego wymiaru” (Jan Paweł II, *Przemówienie*, 1979, s. 264).

Godność osoby ludzkiej wyraża się w tym, co jest nieredukowalne w człowieku, co przewyższa cały świat przyrody. Jest ona uzasadniana zarówno na płaszczyźnie filozoficznej, jak i teologicznej. Często godność analizuje się w kontekście **człowieczeństwa człowieka**. Zdaniem Jana Pawła II godność jest ściśle związana z człowieczeństwem – *każdy byt ludzki posiada godność* (*Przemówienie*, 1979, s. 264). **Człowieczeństwo** to zbiór cech powszechnie uważanych za charakterystyczne dla gatunku ludzkiego, przez co rozumie się między innymi sposób formułowania myśli, język, uczucia i zachowanie, które są wspólne dla większości ludzi, i które kształtowały się na przestrzeni wieków. „Człowieczeństwo – według Słownika Języka Polskiego – natura ludzka, istotne cechy człowieka, godność ludzka” (SJP, 1978, s. 339). Jeżeli człowieczeństwo to wszystko to, co czyni człowieka człowiekiem, to jest nim zespół cech odróżniających zachowania ludzi od zachowań zwierząt, to właściwość dana, ale i zadana, którą trzeba zdobywać, i o którą należy szczególnie dbać.

Godność „nigdy nie może być umniejszona, okaleczona lub zniszczona, lecz przeciwnie, powinna być uszanowana i chroniona” (*Przemówienie*, 1979, s. 264). Człowieczeństwo to wszystko to, co czyni człowieka człowiekiem. Najkrócej można to pojęcie zdefiniować jako zespół cech odróżniających zachowania ludzi od zachowań zwierząt, jako „godność, którą trzeba zdobyć”. Człowieczeństwo nie jest stanem, w którym przychodzimy na świat. To godność, którą trzeba

zdobyć – pisał Jean Bruller. Autor cytatu wyraźnie wskazuje, że pochodzeniem człowieczeństwa nie jest samo bycie człowiekiem w sensie gatunkowym. Jest to miano, na które trzeba sobie zasłużyć.

Sens pracy ludzkiej w kontekście sensu życia człowieka

Rozdział III: Praca ludzka i sens życia – wzajemne relacje

Jak pisze J. Mariański: „Klucz do zrozumienia sensu i wartości pracy posiada ten, kto znalazł klucz do zrozumienia człowieczeństwa.

Dzięki pracy człowiek może stawać się innym człowiekiem. Dlatego mówi się o godności pracującego człowieka, czyli o moralnych aspektach pracy ludzkiej, lub o determinantach stosunku jednostki do pracy i do człowieka, o pracy jako sile etycznej” (Mariański, 2022, s. 18). Godność nie jest darem, jaki człowiek otrzymuje od natury (lub od społeczeństwa), ani nie jest ona towarem. Godność jest zadaniem całościowym każdego człowieka. Człowiek osiąga godność osobistą w działaniu, w trakcie rozwiązywania problemów, radzenia sobie z trudnościami oraz w procesie rozwiązywania konfliktów.

Celem pracy jest zawsze człowiek, jej twórca i sprawca. Poprzez pracę powinien on doskonalić samego siebie, pogłębiać rozwój wszystkich sfer swojej osoby.

Wraz z pracą rośnie **poczucie sprawstwa**, kształtuje się poczucie sensu pracy i sensu życia. Zasady etyczne głoszone przez papieża Jana Pawła II akcentują, że człowiek nigdy i dla nikogo nie może być środkiem do realizacji celu. Musi być natomiast podmiotem, któremu należy się szacunek, uznanie, bezpieczeństwo, wolność. Jedynie dokładne przestrzeganie podstawowych zasad, reguł i powinności moralnych wobec drugiego człowieka świadczy o szacunku i uznaniu dla jego godności (Chwist, 2002).

Dlatego praca – w pewnym sensie – uczestniczy w godności podmiotu i sprawcy, jest przejawem jego rozumności, wolności i poczucia obowiązku jej wykonania. O godności pracy człowieka świadczą także wspaniałe dzieła, jakie dzięki niej osiąga, doskonaląc świat, w którym żyje.

Moralny ład pracy buduje ład społeczny

„**Pytanie o sens, jego poszukiwanie** i znalezienie jest dziś utrudnione przez zjawisko fragmentyzacji wiedzy, związane z mnóstwem perspektyw poznawczych, wielość podaży sensów. [...] Pytanie o sens pracy ludzkiej wpisuje się

w szerszą panoramę dylematów współczesnego człowieka, a w społeczeństwie pracy zarówno zabezpieczenie materialne jak i uznanie społeczne, a także – w pewnym sensie – i sens życia zależą od pracy zawodowej” (Mariański, 2022, s. 11).

Sens życia jest odnajdywany w różnych formach podejmowanej przez człowieka działalności. „Praca, którą człowiek ustawicznie doskonali, równocześnie przez nią doskonali siebie i świat, jest wyrazem i narzędziem naszego wzrostu w człowieczeństwie. Poprzez pracę nie tylko świat, ale i sam człowiek, staje się bardziej ludzki, wzrasta jako człowiek. Uzyskuje świadomość swoich możliwości, przeżywa radość tworzenia, praca czyni go większym duchowo” (Majka, 1978, s. 6-8). Z badań CBOP (rok 2011) przytoczonych przez J. Mariańskiego wynika, że: 52% dorosłych Polaków twierdzi, że **praca nadaje życiu sens**; 39% raczej tak; 7% raczej nie; 1% zdecydowanie nie nadaje życiu sensu.

„Praca, w której ludzie odkrywają sens swojego życia, daje trwałe zadowolenie” (Kowalczyk, 1979, s. 427). Bardziej wartościowe jest krótkie sensowne życie, aniżeli długie życie pozbawione celu.

Praca podobnie jak człowiek jest fenomenem rzeczywistości, pochodną ludzkiej natury. Do pewnego stopnia dopełnia i realizuje człowieczeństwo (Kowalczyk, 1979, s. 158). „Przez pracę dobrze wykonywaną dokonuje się **urzeczywistnienie naszego człowieczeństwa**. Celem pracy pozostaje zawsze człowiek. Praca jest dla człowieka, a nie człowiek dla pracy” (Mariański, 2022, s. 88). Jest ona wartością i źródłem wielu innych wartości. Przez **dobrze wykonywaną pracę dokonuje się urzeczywistnienie naszego człowieczeństwa**. „Praca nie może zwracać się przeciwko człowiekowi, lecz zawsze powinna działać na jego korzyść” (Mariański, 2022, s. 88).

„Poprzez pracę wypełnia się w całym swym bogactwie i w swej różnorodności właściwy sens życia ludzkiego. Wiąż między pracą a sensem ludzkiej egzystencji świadczy o tym, że człowiek nie uległ alienacji w warunkach wykonywanej pracy, nie został zniewolony, wręcz przeciwnie, praca stała się sojusznikiem jego człowieczeństwa, że dzięki niej żyje w prawdzie i wolności. Sens ludzkiego życia wykracza daleko poza domenę ekonomiczno-społeczną” (Kowalczyk, 1979, s. 423).

Praca osoby ludzkiej w hierarchii wartości stoi zatem na czele wszelkich innych wartości życia ekonomicznego i gospodarczego. Jest ona jedną z najważniejszych wartości ludzkiego życia, twórcą i warunkiem wielu innych wartości: ekonomicznych, gospodarczych, społecznych, kulturowych, cywilizacyjnych. Mimo tak wysokiej rangi praca nie jest ani wartością jedyną, ani najważniejszą. Z pewnością zaś nie tworzy wszystkich innych wartości (*Godność pracy*).

Podjmując aksjologiczną analizę istoty pracy ludzkiej interesują nas tylko te formy aktywności/pracy człowieka, które są godziwe, to znaczy przystoją człowiekowi. Czyny (rodzaje i formy pracy) niegodziwe to czyny złe, które nie odpowiadają człowiekowi, w jakiś sposób mu szkodzą. I chociaż działania podejmowane przez człowieka mogą być sprawne w znaczeniu prakseologicznym czy utylitarnym, w istocie mogą być działaniami niegodziwymi. Moralnie dobre i godziwe są takie działania i ich sploty (a więc praca), które są dobrem i jako takie są dobre dla człowieka jako osoby.

Obecnie coraz częściej źródłem godności jednostki staje się praca twórcza, której wyniki służą współczesnym pokoleniom i są pewnym wkładem do kultury, jednocześnie utrwalają przekonania o swojej wartości ich autora jako człowieka.

Pierwszym źródłem umacniania godności jest obrona własnej tożsamości i system przekonań. ‘Aby żyć z godnością’, trzeba przede wszystkim ‘być sobą’, trzeba ‘zachować wierność wobec siebie’ w każdych okolicznościach, a także w sytuacjach zagrożenia.

Drugim źródłem godności człowieka jest aktywność skierowana w stronę innych ludzi. Solidarność i poświęcenie, pomoc i walka z cierpieniem, czyny altruistyczne i współuczestnictwo, więzi emocjonalne i przyjaźń – to ogniwa tego samego łańcucha, który utrwała przekonanie o autentycznej wartości jednostki (ludzie bez skrupułów, dla których drugi człowiek jest jedynie narzędziem do osiągnięcia egoistycznych celów, nie mogą osiągnąć poczucia godności).

Trzecim źródłem godności jest twórczość.

Prymat człowieka nad pracą

Pytając o interesujące nas relacje musimy zwracać uwagę na **prymat człowieka nad pracą**. Oznacza to prymat wszystkich konstytutywnych cech człowieka nad pracą, w tym miejscu **prymat godności człowieka nad pracą**. Jak pisze J. Mariański: „Godność pracy ludzkiej jest związana z godnością człowieka, jest do pewnego stopnia przeniesieniem godności osoby na poziom działania. Sama praca nie może być traktowana instrumentalnie, jako czynnik zaspokajający nasze potrzeby, ale przede wszystkim jako element aksjologiczny, doskonalący nas jako ludzi i innych [...]” (Mariański, 2022, s. 25).

Autor przyjmuje z całą konsekwencją paradygmat pedagogiki humanistycznej wskazujący na **prymat człowieka nad pracą**. *Praca jest rodzajem namaszczenia godnością* (pogr. W.F) *nappełnia nas godnością, upodabnia nas do Boga [...] pomiędzy pracą a godnością zachodzą wzajemne powiązania, to znaczy, jedno*

warunkuje drugie, a zarazem jedno nie może istnieć bez drugiego. Dalej cytuje Papieża Franciszka: *To co daje Ci godność, to zarobienie na chleb i jeśli my nie damy ludziom tej możliwości, to będzie to wyraz niesprawiedliwości społecznej. Rządzący winni dać wszystkim możliwość zarobienia pieniędzy na chleb, ponieważ ten zarobek daje godność* (Marianański, 2022, s. 25).

Marianański podejmuje w tym kontekście problematykę godności osób pozbawionych pracy. Pracy można bowiem używać przeciwko człowiekowi, karać obywatelstwem systemem pracy, z pracy czynić środek ucisku człowieka, wreszcie można na różne sposoby wyzyskiwać pracę ludzką, czyli człowieka pracy. To wszystko przemawia na rzecz moralnej powinności łączenia pracowitości jako cnoty ze społecznym ładem pracy, a nie degradowania przez pracę. Człowiek traci nie tylko siły fizyczne, ale nade wszystko właściwą sobie godności i podmiotowość. Sprawiedliwa zapłata obejmuje przede wszystkim wynagrodzenie jako podstawę, ale bierze w pierwszym rzędzie pod uwagę podmiot, tzn. pracownika i jego prawa. Model gospodarki opartej na zysku, który nie waha się wykorzystywania, odrzucania, a nawet zabijania człowieka, przedstawia nowe wyzwanie do świata, do nas wszystkich, które winno zmienić i podkreślić znaczenie godności osoby ludzkiej, jak też godności osoby pracującej (Papież Franciszek, 2020).

Błąd antropologiczny

Praca ma wartość antropologiczną, bo w istocie będąc wielorakim dobrem człowieka, jest dobrem jego człowieczeństwa. Mówimy, że praca osoby jest dobrem pożytecznym czy użytkowym (*bonum utile*). Praca jest także dla wielu osób dobrem przyjemnym (*bonum delectabile*). Jednak przede wszystkim praca człowieka jest **dobrem godziwym** (*bonum honestum*), czyli odpowiadającym godności człowieka, wyrażającym i pomnażającym tę godność (Furmanek, 2013).

Wymiar antropologiczny pracy jest konsekwencją podkreślenia znaczenia osoby, jej wyróżnienia jako celu i sensu wszelkiej działalności człowieka. To osoba nadaje godność pracy, a praca jest godna (godziwa) ze względu na tego, który ją spełnia. **Błąd antropologiczny** jest zawężeniem wizji antropologicznej człowieka.

Wypaczony antropocentryzm stwarza przestrzeń dla wypaczonego stylu życia, rozwinięcia tzw. relatywizmu praktycznego. Kiedy istota ludzka stawia samą siebie w centrum, to tym samym daje absolutny priorytet temu, co jest doraźnie wygodne, a cała reszta jest względna. W warunkach uwielbiania siebie i nieograniczonej ludzkiej władzy rozwija się relatywizm i wszystko staje się bez

znaczenia, jeśli nie służy własnym interesom. Kultura relatywizmu jest patologią, która pobudza daną osobę do wykorzystywania innej i traktowania jej jedynie jako przedmiotu, zmuszając ją do postępowań niegodnych człowieka.

Godność pracy ludzkiej nie może być oderwana od godności człowieka, wynika ona z godności człowieka pracującego. Memoryzujemy treści dotyczące pracy, gdy mówimy: „**praca jest dla człowieka, a nie człowiek dla pracy**; za każdą pracą stoi zawsze człowiek, podmiot, czyli osoba ludzka; praca ludzka nie jest i być nie może towarem, nie może być urynkowiona jako towar; solidarność jest kluczem do problemu zatrudnienia, tak na szczeblu narodowym, jak i międzynarodowym. Praca jest niezbywalnym wymiarem ludzkiej egzystencji; tam gdzie nie ma pracy, brakuje godności; nadrzędnym celem każdej pracy jest sam człowiek. Redukowanie ludzkiego życia do pracy jest pośrednio urzeczowieniem człowieka, to jest ujmowaniem go w kategoriach producenta wartości ekonomicznych. Deifikacja (tzn. przypisanie komuś lub czemuś cech boskich) pracy jest rodzajem niewolnictwa człowieka” (Mariański 2022, s. 109). Człowiek jest stworzony dla pracy, ale także do refleksji, poznawania prawdy, samokierowania, miłości. Praca warunkuje jego rozwój, warunkuje jego godność, ale jej nie zastąpi. Człowiek transcendując świat materialnej przyrody, transcenduje również płaszczyznę pracy (Kowalczyk, 1979, s. 170).

Prymat człowieka nad techniką i technologią

Zmiany zachodzące w pracy są wynikiem wprowadzania do jej komponentów osiągnięć nauki i techniki. Nie ulega bowiem wątpliwości, że technologie, organizujące strukturę i decydujące o komponentach systemu pracy są metodą transferu osiągnięć naukowych do życia gospodarczego. Zmienia się we współczesności każdy z jej komponentów, w tym także te, które w dominującym zakresie wypełniają zadania doskonalenia człowieka i świata, które otwarte są na dobro. Nowe technologie immanentnie wiążą się z pozyskiwaniem nowego dobra. Zawierają jednak także równoważne zło. I tutaj pojawia się pytanie o kierunek aktywności człowieka. Czy wybierze dobro, czy też skłonny jest wybierać zło?

Zauważmy, że nie wszystko co jest technicznie możliwe, jest moralnie dopuszczalne. W odniesieniu zaś do zasady wierności fundamentalnym wartościom i normom nie istnieje moralnie dopuszczalny kompromis. Prymat człowieka nad techniką i technologią wymaga tego, aby w podejmowanych decyzjach uwzględniać szeroko rozumiane dobro człowieka.

Benedykt XVI w encyklice *Spe salvi* wyraził nadzieję, że nowa ewangelizacja pomoże zdetronizować współczesnych idoli, zastąpić indywidualizm, materialistyczny konsumpcjonizm i technokrację kulturą braterstwa i bezinteresownej, solidarnej miłości. „Wychodząc od fascynacji, jaką technika wzbudza w człowieku, trzeba przywrócić prawdziwy sens wolności, która nie polega na upojeniu totalną autonomią, ale na odpowiedzi na to, czego domaga się byt, poczynając od bytu, jakim sami jesteśmy” (Benedykt XVI, 2007, nr 22). Tutaj nie wystarczą jedynie rozwiązania techniczne, potrzebna jest wizja człowieka i jego wolności, otwartości na transcendencję.

W Orędziu na 43. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu Papież Benedykt XVI apeluje do wszystkich posługujących się nowoczesnymi technologiami medialnymi, by poczuli się do odpowiedzialności, obowiązku poszanowania godności i wartości osobowych. „Jeśli nowe technologie służyć mają dobru jednostki i społeczeństwa ich użytkownicy powinni unikać słów i obrazów deprecjonujących człowieka, odrzucać wszystko co podsyca nienawiść i nietolerancję, zubaża piękno i intymność ludzkiej seksualności oraz wykorzystuje słabych i bezbronnych” (cyt. za Mariański, 2022, s. 60). Technologie powinny służyć budowaniu życia bardziej ludzkiego.

Kościół katolicki podkreśla, że osiągnięcia techniczne i rozwój gospodarczy w ostatecznym rozrachunku zwracają się przeciw człowiekowi zawsze wtedy, gdy nie łączą się z autentycznym postępem społecznym i moralnym.

Praca źródłem braterstwa i solidarności

Rozdział IV: *Godność i praca jako fundament powszechnego braterstwa w nauczaniu społecznym Papieża Franciszka*

„Istnieją pewne podstawowe prawa ludzkie, których nie wolno nigdy odebrać żadnemu człowiekowi, ponieważ są one zakorzenione w samej naturze osoby ludzkiej i odzwierciedlają obiektywne i nienaruszalne nakazy uniwersalnego prawa naturalnego. Te prawa stanowią podstawę i miarę każdej ludzkiej społeczności i organizacji. Szacunek dla każdego człowieka, dla jego godności i praw musi zawsze być inspiracją i zasadą wiodącą wszelkich dążeń do umocnienia demokracji i tkanki społecznej waszego kraju. Godność każdego człowieka, jego niezbywalne i fundamentalne prawa, nienaruszalność życia, wolność i sprawiedliwość solidarność i odrzucenie wszelkiej dyskryminacji: z takich kamieni trzeba budować nową lepszą Nigerię” (Jan Paweł II, 1998).

Praca współcześnie jest pracą bardzo rozdrobnioną poprzez stosowanie daleko idącego podziału technologicznego. Dlatego wzrasta znaczenie współtworzenia, współpracy i tylko wtedy może ona uzyskać właściwy sens i właściwą godność. „Ważny jest nie tylko jej wymiar materialny i dobrobyt jednostki, rodziny czy społeczeństwa. Ważne są wymiary społeczne, praca jest wyznacznikiem statusu społecznego oraz wymiary osobowościowe, praca jest źródłem sensu życia i samorealizacji osoby” (Mariański, 2022, s. 89). Jan Paweł II akcentuje, że człowiek nigdy i dla nikogo nie może być środkiem do realizacji celu. Musi być natomiast podmiotem, któremu należy się szacunek, uznanie, bezpieczeństwo, wolność. Jedynie dokładne przestrzeganie podstawowych zasad, reguł i powinności moralnych wobec drugiego człowieka świadczy o szacunku i uznaniu dla jego godności (Chwist, 2002, s. 13).

Socjologiczny profil pracy ujawnia się w fakcie, że stanowi ona istotny faktor humanizacji i socjalizacji. Praca wiąże się ze spotkaniem ludzi, których łączy trud pracy wymagający solidarności i partnerstwa. Widać to wyraźnie w szczególnie trudnych rodzajach pracy. W warunkach ciężkiej pracy rośnie znaczenie zaufania, przeżywa się uświadomioną własną niewystarczalność, rozumie się potrzebę pomocy innych. Praca staje się terenem rozwoju solidarności, braterstwa. Zapoczątkowuje wzajemną postawę szacunku i trwałych przyjaźni. Uwyrażnia poczucie sprawiedliwości i braterstwa. Powoduje społeczną integrację ludzi, jest powodem do wspólnego przeżywania radości z sukcesów.

Poprzez pracę człowiek wypełnia ciężące na nim obowiązki wobec siebie, rodziny i społeczeństwa, a w pewnym sensie i całej ludzkości. Nikt nie pracuje tylko dla siebie, ale zawsze dla siebie i dla innych. „Poprzez pracę człowiek współpracuje z innymi, pracuje dla innych, robi coś dla innych, odkrywa wartość drugiego człowieka. W ten sposób praca stanowi istotny klucz do całej kwestii społecznej, aby życie ludzkie uczynić jeszcze bardziej ludzkim. Praca otwiera w życiu społecznym cały wymiar podmiotowości człowieka, a także eksponuje podmiotowość społeczeństwa złożonego z ludzi pracujących. W związku z pracą trzeba widzieć wszystkie prawa człowieka pracującego” (Mariański 2022, s. 87).

Zarys aksjologii człowieka pozbawionego pracy

Rozdział V: *Praca i bezrobocie w nauczaniu społecznym Papieża Franciszka*

Praca jest dobrem człowieka, ponieważ wyraża i pomnaża jego godność osobowościową. Z uwagi na podmiotowy charakter praca jest nie tylko dobrem

użytkowym czy użytecznym, ale jest także dobrem godziwym, czyli odpowiadającym godności człowieka. Jej rezultatem są zarówno wartości materialne, jak i duchowe. Praca jako czyn osobowy podlega normowaniu i wartościowaniu moralnemu. Jednak podstawową wartością pracy jest sam człowiek, jej podmiot. Godność podmiotu pracy jest miarą jej wartości. Stąd wynika **pierwszeństwo podmiotowego znaczenia pracy przed przedmiotowym, osoby przed rzeczą** (Wróbel, 2020, s. 43 i n).

Dlaczego ludzie podejmują pracę? Dlaczego chcą pracować?

Wynika to z wielości funkcji pracy:

1. Bez pracy ludzie nie mogliby żyć i zaspokoić swoich potrzeb; ludzie podejmują pracę z konieczności życiowych.
2. Praca pozwala realizować osobiste dążenia i aspiracje.
3. Praca pozwala utrzymać określoną pozycję w społeczeństwie.
4. Pozwala uzyskać poczucie sensu własnego życia, wypełnionej celową działalnością.
5. Praca daje poczucie zadowolenia z dobrze wykonanych czynności i poczucie dumy z własnej sprawności.
6. Zapewnia prestiż w ocenie innych ludzi i uznanie dla zalet okazywanych w wykonywanej pracy.
7. Poprzez pracę ludzie potwierdzają poczucie własnej wartości (por. Szczepański, 1986, s. 3-7; Zięba, 2007, s. 27-41).

Jak wskazuje J. Mariański w omawianym rozdziale: pozbawienie człowieka możliwości wykonywania pracy niszczy katalog motywacji do pracy. I w tym wyrażają się najmocniej skutki bezrobocia. Można je ująć adekwatnie do wyżej wymienionych powodów podejmowania pracy.

- 1) Biednienie, ubóstwo;
- 2) Przewartościowanie planów życiowych, zagubienie aspiracji i dążeń;
- 3) Degradacja społeczna osób bezrobotnych;
- 4) Zagubienie sensu życia;
- 5) Brak podstaw do zadowolenia;
- 6) Niski prestiż społeczny;
- 7) Obniżenie poczucia własnej wartości.

„Praca nie tylko służy zapewnieniu godziwego utrzymania. Jest także sposobem na wyrażenie siebie, dzięki któremu czujemy się użyteczni i uczymy się praktyczności pomagającej życiu duchowemu, by nie stawało się ono spirtualizmem. Niestety praca staje się często zakładnikiem niesprawiedliwości

społecznej i zamiast być środkiem humanizacji, prowadzi na egzystencjalne peryferie” (Papież Franciszek).

Szkoła i rodzina wspomagające rozwój postaw godnościowych

Rozdział VI: *Wychowanie do wartości godnościowych*

W teleologii wychowania od dawna funkcjonuje pogląd, że szkoła ma przygotować wychowanków do godnego życia w przyszłym świecie. Pytanie pedagogiczne o to, **jak przygotować uczniów do godnego życia**, wiąże się z pytaniem, które obecne jest w refleksji każdego człowieka: **jak godnie żyć?** Odpowiedzi na obydwa pytania mają tę cechę wspólną, że zależą od tego, **jak rozumie się człowieka**, w czym upatruje się jego wartość i niepowtarzalną jego wielkość. Pedagog nie może obejść się tutaj bez refleksji etycznej i filozoficznej związanej z pytaniem: **kim jest człowiek?** Pytanie o drogi przygotowania do godnego życia ma wielowymiarowy charakter. Sprowadza się w istocie do poszukiwania odpowiedzi na pytanie: jak należy żyć? Jakie życie uznać za najlepsze? (najszczęśliwsze?). Jakie **kryteria jakości godnego życia należy uwzględnić?** Pytania te nie mogą być analizowane oddzielnie. Odpowiedź na pytania filozoficzne implikuje poszukiwanie odpowiedzi na terenie etyki, ta zaś rzutuje poprzez prakseologię na treść odpowiedzi przez pedagogikę.

Godność jest względnie trwałym przekonaniem jednostki o jej autentycznej wartości jako człowieka będącego niepodzielną całością, jest ono moralnym komponentem osobowości każdego z nas. Zwracając uwagę na **aspekty psychologiczne** godności ludzkiej, warto spojrzeć na niebezpieczeństwo absolutyzacji oraz negacji pewnych tylko elementów tej złożonej rzeczywistości.

W psychologii poczucie godności często jest utożsamiane z poczuciem własnej wartości. Niełatwo jest przedstawić istotę treści tego określenia, tym bardziej że zamiennie są używane (nie do końca poprawnie) również inne określenia, tj. człowieczeństwo, honor, cześć, dobre imię, dobre słowa, dostojeństwo ludzkie, szacunek, poważanie.

Poczucie własnej wartości definiowane jest jako: poczucie świadomości własnej wartości, szacunek dla samego siebie, honor, duma, a także zaszczytny urząd, tytuł, funkcja, a nawet nazwisko występujące w wyrażeniach grzecznościowych. W znaczeniu negatywnym, obok określenia ‘poniżenie godności’ występują takie terminy, jak: *ubliżenie, upokorzenie, zniewaga, hańba, zniesławienie, upodlenie*. Poczucie godności spełnia funkcje motywacyjne i integrujące.

Wiąże się z doskonaleniem, rozwojem, i dopełnianiem rozwoju. Pobudza osobę do działania w sytuacjach trudnych.

Poczucie godności jest istotnym komponentem struktury człowieka, kształtowane jest przez szereg różnych okoliczności zewnętrznych. Nie jest ono niezmiennie. Do istoty człowieka należy to, że do prawdziwego i pełnego człowieczeństwa dochodzi on jedynie przez kulturę. Jako wytwór rozwoju natury ludzkiej jest uwarunkowane historycznie i kulturowo. Przez to samo kultura dookreśla istnienie człowieka.

Jan Paweł II zaakcentował te aspekty kultury w czasie spotkania z polską młodzieżą w Gnieźnie 3 czerwca 1979 r. Powiedział wtedy: „Kultura jest wyrazem człowieka. Jest potwierdzeniem człowieczeństwa. Człowiek ją tworzy i człowiek przez to tworzy siebie. [...] Człowiek tworzy kulturę we wspólnocie z innymi. Kultura jest wyrazem międzyludzkiej komunikacji, współmyślenia i współdziałania ludzi. Pozostaje ona na służbie wspólnego dobra i staje się podstawowym dobrem ludzkich wspólnot”. Troska o kulturę jest zarazem troską o **dobro wspólne społeczności** (Jan Paweł II, 1979).

W efekcie może to doprowadzić do indywidualnego egocentryzmu, gdy osoba przecenia jakąś swoją cechę, lub grupowego, gdy członkowie określonej społeczności **stawiają swoją przynależność grupową** lub **zalety ponad inne**. Postawa taka może stymulować negatywne skutki pojawiające się jako nacjonalizm, rasizm, brak tolerancji, dyskryminacja i podobne.

Współczesna szkoła, jak twierdzi Józef Koziński – niezbyt skutecznie i niezbyt konsekwentnie realizuje (tanie) hasła wychowania moralnego i społecznego. Powstała przepaść między tym, co chcielibyśmy osiągnąć w sferze wartości i norm moralnych, a tym, co faktycznie osiągamy (Koziński, 1977). Koziński przedstawia kilka propozycji na temat wychowania moralnego, a ściśle na temat wyrabiania poczucia godności człowieka (1998).

Szkoła jest tą instytucją, która formuje wartości, która ma przekształcać prymitywne potrzeby w rozwinięty układ preferencji człowieka. To zadanie nie jest wykonywane najlepiej. Obecnie szczególny nacisk szkoła kładzie na kształtowanie wartości instrumentalnych i kompetencyjnych. A takie podejście niszczy pedagogiczny wymiar aksjologii pracującego człowieka. Polskiej szkole niezbędny jest nowy, oparty na osiągnięciach nauk o pracy, system wychowania do wartości pracy, przez pracę jako wielowymiarową wartość.

Referencje

- Bronk, A. *Kategoria godności człowieka*. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia, vol. Xxxv, 1 Sectio I (2010).
- Chwist, A. *Przeciw godności człowieka*. Edukacja i Dialog, 3 (2002).
- Czajkowski, J. (1983). *Człowiek w nauce Jana Pawła II*. Rzym: Dom Polski Jana Pawła II.
- Furmanek, W. (2013). *Humanistyczna pedagogika pracy. Praca człowieka*. Rzeszów: UR.
- Furmanek, W. (2020). *Godność człowieka. De dignitate personae humane*. Rzeszów: UR.
- Furmanek, W. (2020a). *Wielorakość godności*. Rzeszów: UR.
- Furmanek, W. (2021). *(Nie) Ład aksjologiczny wyzwaniem dla pedagogiki*. Rzeszów: UR.
- Furmanek, W. (2021a). (red.) *Teoria i praktyka wartości w pedagogice*. Rzeszów: UR.
- Godność pracy*, http://www.kns.gower.pl/sloownik/godnosc_pracy.htm (28.10.2022).
- Jan Paweł II (1979). Homilia podczas spotkania z polską młodzieżą w Gnieźnie 3 czerwca 1979 r., <https://ekai.pl/dokumenty/homilia-w-czasie-mszy-sw-gniezno/> (28.10.2022).
- Jan Paweł II (1979a). Homilia w czasie Mszy Św. odprawionej przed opactwem oo. cystersów w Mogile Kraków-Nowa Huta, 9 czerwca 1979 r.
- Jan Paweł II (1979b). Przemówienie w ONZ dnia 2 października 1979 r. W: *Nauczanie Papieskie II*. Poznań: Pallotinum.
- Jan Paweł II (1981). *Laborem exercens*. Watykan.
- Jan Paweł II (1998). Przemówienie dnia 23 marca 1998 r. w Nigerii.
- Kozielecki, J. (1977). *O godności człowieka*. Warszawa: Czytelnik.
- Kozielecki, J. (1998). *Człowiek wielowymiarowy. Eseje psychologiczne*. Warszawa: PWN.
- Mariański, J. (2022). *Godność ludzka a praca. Szkice ze społecznego nauczania Kościoła katolickiego*. Lublin: Gaudium.
- Mariański, J. (2017). *Praca ludzka jako wartość moralna. Szkice ze społecznego nauczania Kościoła katolickiego*. Lublin: Gaudium.
- Mariański, J. (2017a). *Praca ludzka jako wartość społeczna. Homo et Societas*. Lublin: WSNS, <https://www.ejournals.eu>
- Mazurek, F.J. *Godność osoby ludzkiej jako norma*, Społeczeństwo, 4 (1995).
- Ossowska, M. (1983). *O człowieku, moralności i nauce: miscellanea*. Warszawa: PWN.
- Papież Franciszek (2020). Encyklika *Fratelli tutti*. Kraków: Wyd. M.
- Pico della Mirandola, G. (2010). *Mowa o godności człowieka*. Warszawa: IFiS PAN.
- Piwowski, W. (1993). *Słownik Katolickiej Nauki Społecznej*. Lublin: PAX.
- Straś-Romanowska M. (2013). *Rozważania na temat charakteru w kontekście godności*. W: Z. Uchnast (red.), *Charakter. Jakość osobowego działania w podejściu teoretycznym i empirycznym*. Lublin: TN KUL.
- Szymczak, M. (red.). (1978). *Słownik języka polskiego t. I*. Warszawa: PWN.
- Wróbel, J. (2020). *Tożsamość bioetyki katolickiej*. Lublin: KUL.